

Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj
Katedra historických vied a stredoeurópskych štúdií
Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave

volume 16, 2023

ISSN 2730-0269

Populačné
štúdie
Slovenska 1

ÜCM

Populačné štúdie Slovenska

volume 16

Filozofická fakulta
Univerzita sv. Cyrila a Metoda

© Populačné štúdie Slovenska, vol. 16, no. 1
(Studies in the Population of Slovakia, vol. 16, no. 1)

Redakčná rada časopisu/Editorial board:

prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD. (predseda), Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave (Slovensko) a Masarykova univerzita (Česká republika); doc. RNDr. Branislav Šprocha, Ph.D., Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave (Slovensko); prof. PhDr. Peter Mičko, PhD., Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici (Slovensko); Mgr. Pavol Krajčovič, PhD., Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave (Slovensko); doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD., Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici (Slovensko); Mgr. Peter Vanek, PhD., Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave (Slovensko)

Redaktori/Editors:

Mgr. Pavol Krajčovič, PhD.
doc. RNDr. Branislav Šprocha, Ph.D.

Výkonný redaktor/Executive Editor:

Prof. Dr. Pavol Tišliar, PhD

Redakcia/Editorial Office:

e-mail: populacne.studie.slovenska@gmail.com
http://khist.ff.ucm.sk/sk/domov/

Periodicita/Frequency:

2x ročne/Semianual
ISSN 2730-0269

Vydavateľ/Published:

Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj
a Katedra historických vied a stredo európskych štúdií
Filozofická fakulta
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Nám. J. Herdu 2
917 01 Trnava

EV 28/22/EPP
ISSN 2730-0269

OBSAH

Pavol Krajčovič:

*Tochtersiedlung Tribeč? Problematika zakladania dcérskych osídlení
v priebehu 19. storočia na príklade malokarpatských huncokárov* 5

Pavol Tišliar:

*Problematická národnostná štatistika
v sčítaní ľudu z roku 1930* 23

Michaela Grznárová:

*K niektorým aspektom migrácie Slovákov v Maďarsku
od druhej polovice 20. storočia po súčasnosť
(na príklade obce Mlynky)* 41

Problematická národnostná štatistika v sčítaní ľudu z roku 1930¹

Pavol Tišliar

prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.
University of Ss Cyril and Methodius in Trnava
Faculty of Arts
Department of historical sciences and Central European studies
Nám. J. Herdu 2
917 01 Trnava
Slovakia
&
Masaryk University, Brno
Faculty of Arts
Department of Archaeology and Museology
Joštova 220/13
662 43 Brno
Czechia
e-mail: pavol.tisliar@ucm.sk
<https://orcid.org/0000-0002-0886-7499>

Populačné štúdie Slovenska 16:1:23-40

Problematic national statistics in the 1930 census

The paper deals with the problematic results of national statistics in the Czechoslovak census of 1930 in Slovakia. The ethnic statistics were significantly different in some regions compared to the results of the previous census 1921, particularly in some areas of southern and northeastern Slovakia, i.e., where a significant Hungarian and Ruthenian minority lived.

Keywords: mother language, nationality, national structure, 1930 census, Czechoslovakia, Slovakia

Úvodom

Sčítania ľudu prinášajú množstvo nezastupiteľných a jedinečných výsledkov, ktoré napomáhajú k fungovaniu mnohých oblastí života spoločnosti. Ide o akcie, ktoré sú náročné nielen po materiálnej stránke, ale aj organizačne. V minulosti sa do týchto cenzov zapájala veľká časť verejnej správy a obvykle boli na Slovensku metodicky organizované štatistickým úradom.

¹ Príspevok je čiastkovým výstupom projektu APVV-0199-20 „Transformácia populačného vývoja na Slovensku v regionálnom pohľade od konca 19. do polovice 20. storočia“.

Hoci pokusy o sčítanie obyvateľstva badať už v 18. storočí (Jozefov census 1784/87),² serióznejšia organizácia sa viaže až na poslednú tretinu 19. storočia. Kým v staršom období bol obsahovo dôraz kladený najmä na vojenské a daňové ciele, moderné sčítania cielili aj k výsledkom nápomocným k vedeckému poznaniu obyvateľstva.

Význam výsledkov moderných cenzov, ktoré na Slovensku datujeme od roku 1869 je zároveň umocnený ich pravidelnosťou. Tá nám umožňuje sledovať vývoj jednotlivých ukazovateľov v čase a zároveň v rôznych kontextoch. Sčítanie ľudu z roku 1869 bolo organizované ako prvé v zavedených 10-ročných cykloch a táto perióda napokon ostala základom nových sčítaní aj po vzniku Československej republiky.

Ako už bolo naznačené, obsahová stránka sčítaní sa časom menila, a to nielen vo vzťahu k hlavným vytýčeným cieľom, ale postupne v novšom období reagovala aj na praktické potreby spoločnosti. Najstaršie súpisové akcie a prvé sčítania zisťovali najmä základné údaje o počte obyvateľov, osobitne špecifikované vekom a pohlavím, ktoré následne postačovali na získanie prehľadov najmä o vojenskom potenciály krajiny. Z ich výsledkov bolo možné selektovať skupiny boj schopných mužov. V podobnom duchu sa realizovali aj hospodársky orientované súpisy, pri ktorých nezáležalo ani na celkovom počte obyvateľov, ale na počte hospodárskych jednotiek, daňovníkoch a ich charaktere. Moderné cenzy išli podstatne viac do hĺbky. Okrem toho, že sa základným prvkom sčítania stal jednotlivec, o ktorom sa zisťovali hlavné udalosti v jeho živote (vek, pohlavie, rodinný stav), na význame získali aj informácie o zamestnaní, náboženstve, etnicite (materinský jazyk, národnosť), gramotnosti, ale tiež poznatky o domácnosti, v ktorej žil. Okrem pravidelných cenzov sa na Slovensku uskutočnili aj špeciálne, mimoriadne, reagujúce na konkrétne potreby spoločnosti. To sa priamo odrazilo aj na zisťovaných charakteristikách, v ktorých často organizátori vynechali aj štandardne zisťované informácie a upriamili pozornosť špeciálne len na získanie potrebných informácií.³

Ak by sme mali zhodnotiť charakter a kvalitu pravidelne štatistickým úradom, teda inštitucionálne organizované sčítania ľudu a mimoriadne, špeciálne sčítania a súpisy, tak zjednodušene možno skonštatovať, že kvalitnejšie a presnejšie výsledky predstavujú bezpochyby riadne pravidelné cenzy. V prípade mimoriadnych sa často problém týkal ich neúplnosti, vychádzajúci často z pochybení v organizácii

² TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav. Premeny vybraných charakteristík obyvateľstva Slovenska v 18. – 1. pol. 20. storočia. Bratislava : Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska, 2017, s. 14; THIRRING, Gusztáv. *Magyarország népessége II. József korában*. Budapest : MTA, 1938.

³ Príkladom môže byť mimoriadne sčítanie ľudu, organizované na Slovensku v roku 1919. Jeho prvotným zámerom mala byť podpora československej delegácie na parížskych mierových rokovaníach po 1. svetovej vojne. Pozri podrobnejšie TIŠLIAR, Pavol. *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919 : Príspevok k populačným dejinám Slovenska*. Bratislava : STATIS, 2007.

sčítaní a metodike, čo možno pripísať rôznym faktorom. Napríklad sčítanie z roku 1919, ktoré organizoval splnomocnený minister Vavro Šrobár bolo niekoľkokrát z rôznych dôvodov odkladané až ho napokon realizovali v nevhodnej chvíli a s nedostatočným materiálnym zabezpečením, čo sa prejavilo zbieraním údajov v teréne aj mesiace po jeho oficiálnom skončení.⁴

Výsledky moderných sčítaní boli po realizácii cenzov publikované spravidla v štatistických edíciách.⁵ Ich spracovanie a zverejnenie trvalo spravidla aj niekoľko rokov, keďže výsledky neobsahovali len základné výsledky, ale publikované boli aj rôzne kombinácie zisťovaných charakteristík. Je zaujímavé, že až na drobné výnimky vo všeobecnosti tieto výsledky nie sú v základoch výraznejšie odmietané, či označované ako problematické. Azda jedínú výnimku v tomto smere tvoria výsledky národnostných štatistík, ktoré sprevádzali rôzne diskusie, sťažnosti a odmietanie oficiálnych údajov už v čase ich vzniku.

V 19. storočí, keď sa postupne prijali a upevnili myšlienky formovania moderných národov a ich národnej kultúry, reprezentovanej o. i. jazykom ako významným reprezentantom národnej príslušnosti, sa stala táto otázka citlivou aj v politickej rovine. V Uhorsku sa trvalou súčasťou pravidelných sčítaní stalo zisťovanie etnicity v podobe materinského jazyka od sčítania v roku 1880. Pravidelne bola zisťovaná až do zániku Rakúsko-Uhorska, resp. do posledného sčítania v roku 1910. Keďže Rakúsko-Uhorsko patrilo k národnostne pestrým štátom, i tu vznikali rôzne národnostné trenice. Tie sa výraznejšie prejavili aj v prípade príprav a realizácií jednotlivých sčítaní. V Uhorsku, najmä po rakúsko-maďarskom vyrovnaní v roku 1867, silnelo maďarské národno-politické hnutie a snaha zaviesť maďarský jazyk, ale aj kultúru prakticky do všetkých podstatných oblastí života spoločnosti. V poslednej štvrtine 19. storočia sa tieto snahy začali prejavovať aj pri organizácii sčítacích akcií. Cieľom maďarskej politickej špičky bolo preukázať maďarskú jazykovú väčšinu v Uhorsku, čo sa napokon aj štatisticky podarilo vo výsledkoch sčítania 1900.⁶ Určitú úlohu v tom zohral aj postupne sa meniaci základ definície materinského jazyka, ktorý sa napokon mohlo podľa metodiky sčítaní dieťa naučiť aj v škole.⁷

Vznik Československa sa síce stal medzníkom aj v oblasti periodického sčítavania obyvateľstva, ale určite neznamenal ukončenie sporov a polemík viazucich sa na organizovanie a charakter sčítaní. Rovnako sa to týkalo aj výsledkov, ktoré sa stali hneď po zverejnení predmetom kritiky. I tu však jednoznačne dominovala

⁴ MRÁZ, Josef. O předběžném sčítání lidu na Slovensku roku 1919. In: *Československý štatistický věstník*. ročník II, sešit 1.-2., prosinec 1920 a ročník II. únor 1921, sešit 3., s. 123.

⁵ V poslednej tretine 19. storočia a začiatkom 20. storočia v štatistickej edícii *Magyar statisztikai közlemények*, po vzniku československa bola založená edícia *Československá statistika*.

⁶ HOLEC, Roman. Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii. In: *Historický časopis*, roč. 58, 2/2010, s. 291-312.

⁷ TIŠLIAR, Pavol. Mimoriadne sčítanie ľudu..., s. 60.

kritika národnostnej štatistiky. Počas medzivojnového obdobia pretrvávali rôzne trenice a nespokojnosť predovšetkým zo strany politických predstaviteľov menšín a vyt'ahovala sa národnostná karta prakticky zakaždým, kde to aspoň trochu išlo. Výsledky národnostnej štatistiky teda boli aj v tomto období spochybňované, no tentoraz v opačnom garde, ale v mnohých ohľadoch rovnakým spôsobom a s rovnakým cieľom ako pri uhorských cenzocho.

Československo si svojim spôsobom prevzalo mnohonárodnostné dedičstvo zo zaniknutého Rakúsko-Uhorska. Žili tu početní príslušníci najmä nemeckej a maďarskej menšiny. Na Slovensku boli početní aj Rusíni, ale tiež Židia a Rómovia hlásiaci sa však zväčša k majoritnému prostrediu, v ktorom žili.⁸ Pre politických predstaviteľov národnostných menšín sa prípravná fáza sčítaní stala obdobím národnostnej agitácie.

Po vzniku Československa bolo na Slovensku organizovaných viacero sčítaní. Realizovali sa v rokoch 1919, 1921, 1930 a 1938, no len dva z nich mali oficiálny celoštátny, a treba povedať, že aj úplný charakter. Na pravidelné 10-ročné intervaly nadväzovali sčítania v rokoch 1921 a 1930, ktoré metodicky pripravil československý štatistický úrad. Základom etnickej skladby sa v týchto sčítaniach stalo oficiálne zisťovanie národnosti, viac-menej viazanej na materinský jazyk.⁹

V príspevku sa budeme venovať vybraným problematickým miestam, ktoré sa vyskytli v sumárnych výsledkoch národnostnej štatistiky cenzu 1930 pri ich spracovaní a spôsobom ich riešenia zo strany štatistického úradu a verejnej správy na Slovensku.

Stručne k organizácii a priebehu sčítania ľudu z roku 1930

Hoci sa spočiatku uvažovalo o 5-ročných medzisčítacích intervaloch a zákon o sčítaní ľudu z roku 1920 toto nové pravidlo aj zaviedol,¹⁰ v praxi napokon ostal predovšetkým z finančných dôvodov zachovaný 10-ročný cyklus.¹¹ Úvahy o skoršom termíne druhého medzivojnového sčítania v Československu však znamenal, že sa v spoločnosti nový cenzus začal spomínať už prakticky od roku 1924. Sprvu sa totiž predpokladalo, že sa uskutoční v súlade s prijatým zákon, teda

⁸ Bližšie pozri: ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Rómovia na Slovensku podľa súpisu z roku. In: *Historická demografie*, roč. 40, č. 1 (2016), s. 93-112; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Obráz rómskej populácie v Uhorsku na konci 19. storočia. In: *Historický časopis*, roč. 64, č. 2 (2016), s. 267-297; TIŠLIAR, Pavol – JANAS, Karol. K vývoju rómskej populácie v Uhorsku a na Slovensku do roku 1921. In: *Bulletin Muzea romské kultury* 16. - Brno : Muzeum romské kultury, 2007, s. 125-126.

⁹ Touto problematikou sme sa viackrát zaoberali, napr. TIŠLIAR, Pavol. K percepciám národnosti a jazyka pri sčítaniach ľudu 1919-1930 na Slovensku. In: *Populačné štúdie Slovenska* 5. Bratislava : MKD, 2015, s. 63-87.

¹⁰ Z. č. 256/1920 Sb. z. a n.

¹¹ Národní archiv České republiky v Prahe (NAČR), f. Státní úřad statistický, (1916) 1919 – 1946 (1950) (f. SÚS), škat. 45, sign. č. 91245/24 – I./2b.

v roku 1925 alebo 1926,¹² príp. bude organizovaný spoločne s plánovaným sčítaním poľnohospodárskych a živnostenských podnikov.¹³ Štatistický úrad sa snažil o zachovanie 5-ročného intervalu.¹⁴ Aktívne sa v tomto smere angažoval najmä Antonín Boháč, ktorý viedol na štatistickom úrade populačnú štatistiku a patril v medzivojnovom období k najvýraznejším postavám oboch československých medzivojnových cenzocho. Ministerstvo financií však trvalo na nedostatku prostriedkov a tieto plány zamietlo. Z tohto dôvodu bolo potrebné novelizovať zákon o sčítaní ľudu, k čomu došlo v roku 1927.¹⁵

Základom prípravy a realizácie sčítania 1930 sa stali skúsenosti a čiastočne upravená metodika predošlého najmä cenzu z roku 1921. Priame prípravné práce sa začali organizovať v roku 1929¹⁶ a podrobné vládne nariadenie o organizácii tohto sčítania ľudu bolo prijaté 26. júna 1930.¹⁷ Nariadenie stanovilo termín na 1. decembra 1930 a zber údajov v teréne mal prebiehať sčítacími komisármi do 5. decembra 1930.

Obsahovo bolo toto sčítanie podrobnejšie ako predchádzajúce. Okrem bežných osobných údajov, údajov o spoločnom bývaní a zdroju príjmov, ktoré sa zisťovali v roku 1921 bolo pridané aj zisťovanie vedľajšieho zamestnania. Uviest' bolo možné aj prípadnú nezamestnanosť, ktorá sa v čase prehľbujúcej hospodárskej krízy vyskytovala častejšie.¹⁸ Do sčítacích hárkov boli zapisované nielen prítomné osoby, ale tiež trvalo bývajúce. Osobitne boli u žien zisťované niektoré údaje vypovedajúce o manželskej plodnosti. Zisťoval sa dátum posledného sobáša, ovdovenia, rozvodu, počet detí narodených v poslednom manželstve, ale tiež počet zomrelých detí. Pribudli zároveň aj otázky týkajúce sa duševného a telesného zdravia (telesné vady).¹⁹

¹² NAČR, f. SÚS, škat. 45, sign. č. 45.334/1924.

¹³ NAČR, f. SÚS, škat. 45, sign. č. 1705/1 pres/1924; sign. č. 5806/1064-V-ai 1926.

¹⁴ NAČR, f. SÚS, škat. 45, sign. č. 5840/II./1924

¹⁵ Štátna štatistická rada návrh zákona prerokovala 7. októbra 1925 a prijatý bol začiatkom roku 1927 ako z. č. 47/1927 Sb. z. a n.

¹⁶ Obežník č. 63.704-8/1929-8, Revise domovních čísel. In: *Věstník Ministerstva vnitra republiky Československé*, roč. XI. Praha : Rolnická tiskárna, 1929, s. 251.

¹⁷ Vl. nar. č. 86/1930 Sb. z. a n.

¹⁸ Pozri bližšie, napr. VANEK, Peter. Definícia ekonomického cyklu a vybraných základných makroekonomických pojmov „včera a dnes“ - aplikácia na hospodársky vývoj medzivojnového Československa. In: *Opus reticulatum*. Bratislava : Stimul, 2022, s. 71-82; VANEK, Peter. Hospodársky vývoj v Československu počas veľkej hospodárskej krízy s dôrazom na chemický priemysel na príklade vybraných makroekonomických ukazovateľov. In: *Historické rozhlady*. Bratislava : Stimul, 2021, s. 225-243; VANEK, Peter. Nezamestnanosť v Československej republike v rokoch 1929 až 1936 s dôrazom na chemický priemysel. In: *Populačné štúdie Slovenska* 14. Trnava : Filozofická fakulta, 2021, s. 53-66.

¹⁹ NAČR, f. SÚS, škat. 45, bez sign.

Realizácia sčítania, rovnako ako pri predchádzajúcich cenzo, ležala na pleciah verejnej správy.²⁰ Na území Slovenska sa sčítavalo popisnými hárkami,²¹ teda údaje do hárkov zapisoval sčítací kominár, ktorému bol pridelený konkrétny sčítací obvod. Po zbere údajov v teréne kompletizovali hárkky za sčítacie obvody notári a následne okresný úrad, kde sa z obecných a obvodných prehľadov vypracoval okresný prehľad.

Z pohľadu základnej organizácie tak všetko vyznelo organizovane a v prípravnej fáze sčítania vznikol azda len jeden väčší problém, ktorým bola úprava definovania národnosti. Už počas organizovania predchádzajúceho sčítania 1921 a tesne po jeho ukončení sa vyskytli viaceré ponosy, ktoré sa týkali nielen vágnej a nie úplne jednoznačnej definície národnosti, ale tiež rôzne problémy pri jej vykazovaní. Z hľadiska prípravy metodiky k novému sčítaniu sa preto aj očakávalo, že tento problém bude opätovne otvorený. Polemiky sa viedli od roku 1929²² a týkali sa najmä charakteru použitia objektívnych jazykových alebo subjektívnych názorových znakov. Napokon bola prijatá definícia, podľa ktorej sa mala zapisovať národnosť podľa jazyka, ktorému sa sčítanec naučil a najčastejšie rozpráva, „*to jest spravidla jazyk materinský*“.²³ Výnimku z tejto definície malo židovské obyvateľstvo, ktoré sa mohlo rovnako ako pri predchádzajúcom sčítaní prihlásiť k židovskej národnosti bez ohľadu na materinský jazyk, či iný podmieňujúci faktor.²⁴ Teda prakticky znova bola prijatá definícia, ktorá vytvárala priestor pre rôzne interpretácie. Je zrejmé, že vzhľadom na polarizáciu odbornej verejnosti by bolo azda najvhodnejším riešením zisťovanie oboch znakov, teda jazyka a zároveň prihlásenia sa k národnosti. Formulár napokon obsahoval rubriku „národnosť (materinský jazyk)“, čo bolo vysvetľované ako kontinuita s predchádzajúcim sčítaním z roku 1921.²⁵

²⁰ NAČR, f. Ministerstvo vnútra – Stará registratura, 1918 – 1938 (f. MV-SR), škat. 1236, sign. č. 78281/1930. Obežník ministerstva vnútra č. 67.537/1930 z 29. októbra 1929.

²¹ Základným sčítacím formulárom boli aj v roku 1930 popisné hárkky. Sčítanie popisnými hárkami na Slovensku stanovil Krajský úrad v Bratislave svojim obežníkom č. 14795/2-1930, Obežník „o prevádzaní sčítania ľudu v roku 1930 popisnými hárkami“ na celom území Slovenska bol publikovaným pod číslom 301 v *Krajinský vestník pre Slovensko*, roč. III. 1930, s. 435.

²² BOHÁČ, Antonín. Národnosť při druhém sčítání. In: *Statistický obzor*, roč. XII. Praha: SÚS, 1931, s. 17. Známé sú najmä diskusie medzi A. Boháčom a E. Rádlom, pri ktorých sa stretli dve rozdielne koncepcie objektívneho a subjektívneho konceptu zisťovania národnostnej skladby. RÁDL, Emanuel. *Národnosť jako vědecký problém*. Praha: O. Girgal, 1929; Rádl presadzoval národnosť ako subjektívny názor. BOHÁČ, Antonín. *Národnosť a sčítání lidu (K Rádlu sociologickému rozboru naší národnostní statistiky)*. Praha, 1930; BOHÁČ, Antonín. Český útok na naše sčítání lidu. In: *Lidové noviny*, 12. júla 1928, NAČR, f. f. Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv, 1916 – 1944 (f. MZV-VA), škat. 2330; BOHÁČ, Antonín. Naše národnostní statistika a prof. Rádl. In: *Lidové noviny*, č. 332, 3.6.1929. Boháčova predstava bol zasa materinský jazyk.

²³ BOHÁČ, Antonín. Národnosť při druhém..., s. 20; NAČR, f. SÚS, škat. 45, sign. č. P-3541-1.

²⁴ Vl. nar. č. 86/1930 Sb. z. a n., §21.

²⁵ BOHÁČ, Antonín. Národnosť při druhém..., s. 17.

Priebeh sčítania bol na Slovensku pomerne pokojný. Zaznamenalo sa len 74 drobných prípadov trestných konaní, ktoré sa týkali väčšinou urážok na cti, nevhodnej národnostnej agitácie, príp. ovplyvňovania a navádzania členov rodiny, ktoré skončili nižšími pokutami.²⁶ Pokojný priebeh dokumentovali aj správy z jednotlivých okresov, v ktorých sa občasne spomínala nevhodná agitácia, či sťažnosti zamerané na nesprávne uvádzanú národnosť.²⁷ Zaujímavé pritom je, že vyšší počet nesprávne uvádzaných národností nevykazovali národnostne zmiešané okresy.²⁸ Tieto podnety a incidenty riešili okresné úrady.

Azda najväčším problémom, ktorý s týmto sčítaním súvisel bola petícia nemeckých a maďarských poslancov adresovaná Rade Spojených národov, ktorá ale po prerokovaní v menšinovom výbore Spojených národov skončila v prospech Československa.²⁹ Poslanci v nej kritizovali nielen výber a menovanie sčítacích komisárov (dôvodili neznalosťou jazyka menšín), ale tiež niektoré ďalšie zásady, ktoré obsahovali pravidlá sčítania 1930 (napr. možnosť zmeny národnosti na okresnom úrade, použitie popisných hárkov, absencia podpisu na popisnom hárkku a i.). V odpovedi na petíciu Československo argumentovalo celkovo nízkym počtom podnetov, ktoré boli evidované na preskúmanie spornej národnosti. V prípade maďarskej národnosti išlo o 935 prípadov zo strany sčítacích komisárov a ďalších 200 sa vzťahovalo na nemeckú národnosť. V prospech maďarskej národnosti bolo z uvedeného počtu rozhodnuté v 306 prípadoch a 122 u nemeckej.³⁰ Ministerstvo vnútra tento počet považovalo za nízky a zároveň ako svedectvo „...*pro korektní přístup sčítacích orgánů i úřadů*.“

Hoci bola následne ohlásená aj príprava ďalšej petície, tentoraz iniciovaná maďarskou vládou, k jej podaniu nedošlo.³¹ József Patkos podal v roku 1931 v maďarskom parlamente interpeláciu maďarskému predsedovi vlády, v ktorej spomenul nedostatky a falšovanie československého sčítania, ktorých snahou malo byť zníženie príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku.³² Hovoril o nátlakoch, nesprávnom zapisovaní československej namiesto maďarskej národnosti a pod.

Podnetov, ktoré sa objavili v dennej tlači alebo vo forme rôznych sťažností na sčítanie 1930 bolo viacero. Netýkali sa pritom len maďarskej národnosti, ale tiež nemeckej, ruskej (rusínskej) a rovnako aj židovskej. Hoci väčšina sťažností skončila ako neopodstatnená, v niektorých prípadoch zrejme išlo aj o oprávnené

²⁶ NAČR, f. MV-SR, škat. 3056, sign. č. 417/1931.

²⁷ NAČR, f. MV-SR, škat. 3056, sign. č. 417/1931.

²⁸ Podrobne pozri: TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav. *Malé dejiny veľkých akcií: Sčítania ľudu a sčítacie akcie na Slovensku v rokoch 1919 – 1950*. Trnava: UCM, 2022, s. 146-149.

²⁹ NAČR, f. MV-SR, škat. 3056, sign. č. 85371/1930; Maďari a sčítání lidu: Szüllő ohlašuje stížnost ke Společnosti národů. In: *Lidové noviny*, 31. decembra 1930, NAČR, f. MZV-VA, škat. 2331.

³⁰ NAČR, f. MV-SR, škat. 3056, sign. č. 8473/1932.

³¹ NAČR, f. MV-SR, škat. 3056, sign. 8473/1932; škat. 2995, sign. č. 78641/1933.

³² NAČR, f. MV-SR, škat. 2995, sign. č. 6411/1931.

podnety. Poukazujú na to predovšetkým zachované informácie, ktoré sa týkajú spracovania výsledkov sčítania 1930 a následných revízných činností.

Problematické výsledky národnostnej štatistiky 1930

Spracovanie výsledkov sčítania 1930 začalo hneď v prvých dňoch nového roku 1931. No už pri spracovávaní základného triedenia údajov, ktorými sa začínalo, sa začali vynárať možné problematické miesta. Tie sa týkali práve národnostnej skladby obyvateľstva a vyvolali napokon aj napätie medzi štatistickým úradom a slovenskými správnymi úradmi. Štatistický úrad v jeseni 1931 zistil, že Slovensko vykazovalo pomerne vysoký úbytok obyvateľstva maďarskej národnosti oproti predchádzajúcim výsledkom cenzu 1921. Pokles sprvu vyčíslili na štatistickom úrade na 79 080 osôb.³³ Ščasti bol tento úbytok dávaný do súvislosti s celkovým znížením počtu osôb cudzej štátnej príslušnosti. Predstavovalo to úbytok o 38 743 cudzincov. No približne ďalší 40-tisícový úbytok vzbudzoval v radoch štatistického úradu určitú nedôveru. Štatistickí preto požiadali o dodatočnú kontrolu výsledkov, a to na základe vládneho nariadenia o sčítaní ľudu. Revízia sa však nemala týkať celého súboru národnostnej štatistiky plošne, ale len vo vybraných oblastiach južného Slovenska, kde sa ukázal vyšší nepomer s predošlou štatistikou. Štatistický úrad navrhol skontrolovať 195 obcí, v ktorých žilo 23 737 osôb. Prešetrenie malo byť vykonané „*dôveryne a zcela nenápadně, tak aby tato celá akce zůstala úplně neznámou veřejnosti*“. Niet pochyb o tom, že išlo v tomto prípade aj o priamu reakciu najmä na problémy, ktoré súviseli so spomínanou petíciou menšinových poslancov.

Revízia bola vykonaná v tichosti, no priniesla len drobné, čiastočné úpravy pôvodných výsledkov. Štatistický úrad pripisoval výraznejšie zmeny vo výsledkoch u maďarskej menšiny hlavne prílišnej horlivosti sčítacích komisárov na Slovensku a tieto výsledky priamo označil ako „*umělí reslovakizácií*“.³⁴ Išlo pochopiteľne o tvrdé vyjadrenie a navyše jasné spochybnenie národnostných výsledkov sčítania 1930 na Slovensku zo strany organizátora, teda štatistického úradu. Krajinský úrad v Bratislave, ako najvyšší správny orgán v krajine, však úplne odmietal akékoľvek vedomé pochybenie či zasahovanie a v podstate obdobná reakcia nastala aj na strane nižších zložiek verejnej správy. Krajinský úrad hodnotil zistené zmeny vo výsledkoch ako „*návrat k slovenskej národnosti*“.³⁵ Na toto konštatovanie štatistický úrad reagoval tvrdením, že nie je možné použiť len vysvetlenie o návrate pomaďarčených Slovákov k pôvodnej národnosti a nepostačí rovnako ani prírastok 19 tis. Rómov, ktorí sa v roku 1921 hlásili k maďarskej národnosti. Tiež podľa nich takéto zmeny nespôsobili upresnenie domovskej príslušnosti pri cenzu 1930. Takýto úbytok maďarskej menšiny by totiž znamenal stratu celého prirodzeného

prírastku v medzisčítacom období, zmenšeného navyše o vyst'ahovalectvo (asi 63 tis. osôb), ale aj ďalšiu stratu o viac ako 46 tis. osôb. Celkový úbytok štatistický úrad dopočítal na viac ako 100 tis. osôb maďarskej národnosti, čo nebolo možné vysvetliť prirodzenou asimiláciou a reslovakizáciou.³⁶ Tieto argumenty sa preto stali základom žiadosti o revíziu. Jej výsledkom bola zmena národnosti v 10 220 prípadoch, čo ale štatistický úrad označil ako „*stále nedostatočné na obhajobu výsledkov*“. Z týchto dôvodov štatistický úrad v roku 1933 požiadaval o novú revíziu. Tá sa mala týkať pôvodne 1396 popisných hárkov, na ktorých bolo sčítaných 6 143 osôb z 58 obcí. Obce sa nachádzali v južných okresoch Šamorín, Galanta, Šaľa, Parkáň (Štúrovo), Želiezovce, Levice, Feledince (Jesenské), Moldava nad Bodvou, Košice, Kráľovský Chlmec a Kapušany. Tento pôvodný návrh bol ďalej doplnený ešte o revíziu ďalších 1526 popisných hárkov (6955 osôb) z ďalších 40 obciach okresov Dunajská Streda, Komárno a Stará Ďala (Hurbanovo). Revidovali tak spolu výsledky za vyše 13 tisíc osôb, no k úprave národnosti došlo len v 2 870 prípadoch. Pri tejto revízii však nastal aj opačný jav. Až v 2 013 prípadoch totiž došlo k zmene z pôvodne maďarskej národnosti na slovenskú, resp. československú.³⁷ Teda celkovo revízia znamenala len približne 800 prípadov, o ktoré sa zvýšil počet príslušníkov maďarskej menšiny na južnom Slovensku.

Krajinský úrad v Bratislave sa aj pri tejto príležitosti ohradil voči spochybnovaniu práce sčítacích komisárov. Pri svojom výklade výsledkov argumentoval aj nepresnými výsledkami z roku 1921, „*keď bola doba a okolnosti priaznivejšie pre maďarskú národnosť*“ v súvislosti s obsadením veľkej časti Slovenska vojakmi Maďarskej republiky rád v roku 1919, ale tiež agitáciami a rozširovaním správ o opätovnom obsadení Slovenska Maďarskom, čo malo podiel na skreslení výsledkov v prospech maďarskej národnosti práve v niektorých južných regiónoch. Krajinský úrad zároveň argumentoval aj výsledkami maďarského sčítania, ktoré sa rovnako uskutočnilo v roku 1930. Úbytok 46 tisíc osôb maďarskej národnosti na Slovensku znamenal podľa krajinského úradu pokles oproti výsledkom v roku 1921 o 7,81 %. V Maďarsku ale podľa sčítania z roku 1930 slovenská menšina od roku 1920 poklesla o 26,1 %, srbská o 59,0 %, rumunská o 31,5 %, nemecká o 13,2 %, čo v absolútnych počtoch znamenalo u Slovákov pokles o vyše 37 tis. osôb (zo 141 918 na 104 819 osôb). Mierne ironicky vyznel smerom k štatistickému úradu dodatok, že tieto údaje sú bez započítania prirodzeného prírastku menším v Maďarsku. Teda pokiaľ bol celkový pokles vypočítaný československým

³³ NAČR, f. MV-SR, škat. 2995, sign. č. 59145/1931.

³⁴ NAČR, f. MV-SR, škat. 2995, sign. č. 26634/1933.

³⁵ NAČR, f. MV-SR, škat. 2995, sign. č. 686/1932. Išlo o okresy v Starej Ďali (Hurbanovo), Parkáni (Štúrovo), Želiezovce a Levice.

³⁶ Krajinský úrad v Bratislave v správe, ktorú zaslal 23. októbra 1931 ministerstvu vnútra, označil domovskú príslušnosť zistenú v roku 1921 za nesprávnu. Argumentoval rozdielnou uhorskou legislatívou a odvolal sa na nález Najvyššieho správneho súdu č. 16455/1923, ktorý viedol k tomu, že časť domovských príslušností bola zrušená. Tomuto tvrdeniu oponovalo ministerstvo vnútra a tvrdilo, že v sčítaní 1930 je zrejme zapísaných omylom viac československých štátnych občanov ako cudzincov. NAČR, f. MV-SR, škat. 2995, sign. č. 72136/1931.

³⁷ NAČR, f. MV-SR, škat. 2995, sign. č. 62606/1933.

štatistickým úradom na 100 tisíc osôb aj so zarátaným prirodzeným prírastkom, predstavovalo by to pokles približne 15 %, „...teda cifru, ktorú bude veľmi ťažké hájiť pred verejnosťou, najmä pri porovnaní s poklesom počtu Slovákov v Maďarsku. ...Pripúšťajú-li vedecké skúsenosti vedy štatistickej pokles Slovákov v Maďarsku až o 26,1 %, tak nemôže byť v rozpore s týmito skúsenosťami ani to, že počet Maďarov na Slovensku poklesne o púhych 15 %, naopak, bude to veľmi pekným vysvedčením objektivity nášho sčítania ľudu“.³⁸

Z uvedeného je teda zrejme, že kritika príprav, ale najmä realizácia sčítania z maďarskej strany zrejme mala určitý reálny základ. Nebol však tak prehnaný a výrazný, ako tvrdili maďarskí predstavitelia vo svojich príspevkoch, komentároch a interpeláciách, v ktorých boli mnohé argumenty nielen zveličené, ale najmä sa častejšie používali vymyslené a nepravdivé informácie. „Ustráchanější“ reakcia štatistického úradu mala základ najmä v sťažnostiach na československú štatistiku, riešenú skrz sťažnosti a petície v zahraničí a v snahe udržať si budovaný kredit kvalitnej štatistickej služby v Československu. Tej na jednej strane významnejšie pomohlo predovšetkým progresívne zisťovanie niektorých charakteristík v oblasti plodnosti žien sčítaním 1930, čo v oblasti populačnej štatistiky predstavovalo skutočne jedinečný krok vpred na svetovej úrovni, na druhej strane jasne cítili ako nedotiahnutý problém národnostnú štatistiku. Hľadať príčiny stavu, ktorý sa vyskytol nie je úplne jednoduché a jednoznačné. Svojou troškou bezpochyby prispela stále vágne definovaná národnosť, ktorá v subjektívnom prípade mohla viesť k rôznym recesiám, ktoré máme doložené aj prácou so sčítacími hárkami ešte z roku 1919, keď sa zisťovala národnosť priamo len podľa vôle opýtaného.³⁹ Samozrejme, určite je potrebné pripustiť aj horlivú prácu komisárov.

Spomenuté revízie národnostných výsledkov vo vybraných obciach južného Slovenska však neboli jediné. Ďalšia úprava sa týkala rusínskeho obyvateľstva na Slovensku. V novembri 1932 štatistický úrad pri komparácii výsledkov národnostnej skladby s predchádzajúcimi výsledkami natrafil na zvláštne výraznejšie rozdiely v okrese Snina. Tento región totiž dlhodobo vykazoval prevahu rusínskeho obyvateľstva, prakticky od sčítania 1880, teda od doby, keď sa začala štatistikou systematicky zachytávať materinská reč. Výsledky sčítania 1930 ale poukazovali na výrazný pokles tejto menšiny.⁴⁰ Tento nepomer si nevšimol len štatistický úrad, ale už na prelome rokov 1930/1931 aj krajský úrad. Ten bol na to upozornený interpeláciou rusínskeho poslanca Ivana Kurt'áka,⁴¹ ktorý vo všeobecnosti poukázal na problémy sčítania na celom východnom Slovensku a konkrétnej aj v Sninskom okrese.⁴² I. Kurt'ák obvinil Krajský úrad v Bratislave, že v tamojších oblastiach boli za komisárov menovaní takmer výhradne Česi, Slováci, Židia a Rusi (Rusíni) tak

³⁸ NAČR, f. MV-SR, škat. 2995, sign. 26634/1933 a sign. č. 62606/1933.

³⁹ TIŠLIAR, Pavol. Mimoriadne sčítanie ľudu..., s. 60-63.

⁴⁰ NAČR, f. SÚS, škat. 45, sign. č. 4302/II/1932.

⁴¹ NAČR, f. MV-SR, škat. 3056, sign. č. 17740/1931. Interpelácia z 27. januára 1931.

⁴² NAČR, f. MV-SR, škat. 3056, sign. č. 33845/1931.

mali minimálne priame zastúpenie. Krajský úrad preto danú sťažnosť prešetroval a výsledkom bola pomerne rozsiahla správa, datovaná na apríl 1931. Správa však konštatovala formálne správne a riadne vykonanie všetkých sčítacích prác, bez zmienok o priamych konfliktoch či sťažnostiach.⁴³ Vyšetrovanie bolo realizované vo viacerých východoslovenských okresoch (Stará Ľubovňa, Bardejov, Trebišov, Medzilaborce, Sabinov, Sobrance, Stropkov, Michalovce a Humenné) a funkciu sčítacích komisárov obsadzovali najmä miestni učitelia, poznajúci miestne pomery.

Keďže poslanec Kurt'ák upozornil na rozsiahlejšie zmeny v národnostnej skladbe aj v Sninskom okrese, a konkrétne menoval, napr. obec Ruská Bystrá, kde podľa jeho informácií boli všetci zapísaní ako Slováci okrem miestneho učiteľa, okresný úrad začal podrobnejšie vyšetrovanie. Hoci okresný četnícky veliteľ po vypočutí miestnych starostov skonštatoval, že nevypovedali o žiadnych pochybeniach počas zberu údajov, krajský úrad v správe uviedol, že predsa len vzniklo podozrenie na nesprávne zapísané národnostné výsledky.⁴⁴ Podľa výpovede obvodného notára z Uble, uvedená národnosť „...zrejme nezodpovedá pravde, akoby v Ruskej Bystrej boli mimo učiteľa všetci obyvatelia zapísaní ako Slováci, lebo asi 50 – 60 % obyvateľstva sa blánilo za Rusov.“ Konalo sa preto ďalšie vyšetrovanie, na základe ktorého Okresný úrad v Snine skonštatoval, že „...národ v sninskom okrese v najväčšej časti hovorí „šarišským“ dialektom, teda aj značná časť grécko-katolíkov blási sa ku slovenskej národnosti ...obyvateľstvo sninského okresu ani ruskej ani ukrajinský jazyk neovláda, len jedna menšia časť grécko-katolíkov má zvláštny dialekt, ktorý je miešaný so slovenským, poľským, ruským a ukrajinským jazykom a táto časť obyvateľstva sa blási pri sčítaní ľudu „za Rusov“.“⁴⁵ Táto správa sa napokon aj stala podkladom k vysvetleniu otázok z interpelácie I. Kurt'áka. Signoval ju krajský prezident Jozef Országh, ktorý skonštatoval, že poslanec Kurt'ák zrejme vychádzal z nesprávnych informácií. Potvrdil to neskôr aj štatistický úrad, keď v júni 1934 skontroloval stav popisných hárkov a zistil, že ruskú národnosť malo v Ruskej Bystrej zapísaných 224 osôb, čo predstavovalo takmer 70 % obyvateľov.⁴⁶

Iná situácia ale bola u ďalších obcí v okrese Snina. Ako sme spomenuli, výsledky za celý okres Snina si koncom roku 1932 všimli na štatistickom úrade a videli v nich výrazný nepomer národností oproti predchádzajúcim sčítaniam.⁴⁷ V nich bol pomer Slovákov a Rusínov približne 1:3 v prospech rusínskeho obyvateľstva. V roku 1921 to predstavovalo konkrétne 29,4% československej a 64,8% ruskej národnosti. Výsledky cenzu 1930 ale vyzneli práve úplne opačne. Československú národnosť malo zapísaných až 70,1 % obyvateľov a ruskú 27,9 %. Navyše vo výsledkoch predchádzajúceho sčítania z roku 1921 bolo v okrese 36 obcí s prevahou

⁴³ NAČR, f. MV-SR, škat. 3056, sign. č. 2282/1931.

⁴⁴ NAČR, f. MV-SR, škat. 3056, sign. č. 17578/1931 prez.

⁴⁵ NAČR, f. MV-SR, škat. 3056, sign. č. 25559/1931. Správa zo 14. apríla 1931.

⁴⁶ NAČR, f. MV-SR, škat. 3056, sign. č. 25559/1931. V správe je vo výkaze preklep pri uvedení osôb československej národnosti, ktorých podľa hárkov bolo 99, nie 199.

⁴⁷ NAČR, f. SÚS, škat. 45, sign. č. 4302/II/1932.

rusínskeho obyvateľstva, no v roku 1930 bola táto prevaha už len pri 3 obciach.

Štatistický úrad preto upozornil na tento problém navyše s tvrdením, že realita je podľa neho v regióne úplne opačná a určite tam prevláda rusínske obyvateľstvo. Azda najhlasnejšie v tomto ohľade sa ozýval A. Boháč, v tom čase prednosta II. odboru štatistického úradu. Uskutočnila sa preto 14. októbra 1932 v Bratislave pracovná schôdzka zástupcov štatistického a krajinského úradu, aby spoločne problém prediskutovali a hľadali riešenie. Keďže išlo o významný problém, schôdze sa zúčastnili najvyšší predstavitelia oboch inštitúcií. Krajinský úrad v Bratislave zastupoval krajinský prezident Jozef Országh a štatistický úrad jeho vtedajší prezident Jan Auerhan. Z porady sa zachovala pomerne podrobná zápisnica, ktorú vypracoval štatistický úrad. Tá v niektorých ohľadoch odkrýva aj dobové myslenie a názory zúčastnených strán na národnostnú problematiku. Ponecháme preto v kľúčových momentoch hovoriť najmä tento dobový prameň.

Prezident štatistického úradu J. Auerhan hneď na úvod skonštatoval, že: „*Naše národnostní statistika má velmi mnoho nepřátel doma i za hranicemi a kdybychom data o národnosti obyvatelstva okresu sninského ponechali tak jak vyplyvají z údajů ve sčítacích arších, dávali bychom těmto nepřítelům do ruky zbraň velmi účinnou, jež by podryla důvěru v národnostní statistiku na Slovensku vůbec. Zdůrazňujeme..., že národnostní statistika musí býti pořizována v celém státě s jednoho hlediska. Hledisko to určila Statistická Rada Státní. Národnost má se zapisovat podle mateřského jazyka.*“ Teda aj v tomto prípade boli v popredí najmä obavy z možného spochybňovania výsledkov celého sčítania 1930. Krajinský prezident Országh vo svojej prvej reakcii označil vládne nariadenie o sčítaní ľudu za nie veľmi prospešné pre Slovensko. Podľa jeho názoru totiž „...skresľuje skutočný stav.“ Spomenul, že ani maďarské obyvateľstvo na južnom Slovensku nebolo v národnostnej príslušnosti tak pevné, ako sa všeobecne myslelo: „...*byl velmi překvapen, když pozoroval, že mnoho maďarských sedláků – i na Žitném Ostrově blási se dnes úpřimně ke slovenské národnosti.*“ Reakcia J. Országha v tomto prípade zdôrazňovala, že aj úbytok príslušníkov maďarskej menšiny bol vôľou opýtaných, teda nie pochybenie sčítacích komisárov a verejnej správy.

J. Auerhana sprevádzal ako ďalší zástupca štatistického úradu, Jaromír Korčák. Jemu pripadlo na porade vysvetliť prítomným rozsah národnostných hraníc a ostrovov na východnom Slovensku. Využil pritom štatistické kartogramy a mapy, v ktorých mal zakreslené podrobnejšie výsledky sčítania ľudu z roku 1921. Zároveň si pomáhal aj jazykovými hranicami, ktoré ešte v roku 1906 vypracoval Samuel Cambel, významný slovenský prekladateľ a filológ,⁴⁸ a ktoré tiež využil vo svojej práci v roku 1907 známy český etnograf Lubor Niederle v národopisnej mape Slovákov. J. Korčák argumentoval napokon aj novým etnografickým výskumom Jana Húseka, ktorý ho publikoval v roku 1925. Všetky spomenuté pramene a výsledky

⁴⁸ CZAMBEL, Samuel. *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*. 1. čiastka: Východoslovenské nárečie. Martin, 1906.

cenzo poukazovali na rovnaký trend, v ktorom okres Snina predstavovalo región s významnou prevahou ruského (rusínskeho) obyvateľstva. Svoju argumentáciu ukončil konštatovaním, že v roku 1930 ostali už len 3 malé ruské obce, hoci všetky okolité regióny boli v porovnaní s výsledkami cenzu 1921 prakticky bez výraznejšej zmeny. Na tieto argumenty reagoval krajinský prezident J. Országh uznanlivo, no napriek tomu skonštatoval, že: „*Protí nim (rozuměj – „predneseným argumentom“) drží se však stanoviska politické; když obyvatelstvo toho okresu blási se samovolně za Slováky, nemůžeme jim v tom bránit; bylo by to i nelidské, chtějí-li k něčemu lepšímu. Nelze jim přece říkati: „Ty nejsi Slováky, ty jsi něco nižšího.“ A je to věc politicky velmi závažná, neboť z statistických dat by se mohly odvozovati nároky politické.*“ Odhliadnuc od úplne nevhodnej poznámky na margo vyššej a nižšej národnosti tu znovu vystúpil problém chápania pojmu národnosť. Kým štatistický úrad už v prípravnom procese sčítania 1930 presadzoval úplne viazať národnosť na jazyk, a to bol aj ich hlavný argument, krajinský prezident v tom videl problém politický a prakticky možnosť štatisticky zvýšiť počet Slovákov (Čechoslovákov), keďže sa k tejto národnosti ľudia prihlásili. J. Auerhan na to reagoval znova zdôraznením úlohy materinského jazyka, ktorým sa sčítanie 1930 riadilo omnoho viac ako predošlé a „...*národní vědomí může zajiště býti jiné než jeho řeč mateřská.*“

Krajinský prezident Országh následne poukázal na správu dr. Lišku, pracovníka krajinského úradu, ktorý v roku 1931 zisťoval v Sninskom okrese, či prebehlo všetko v súlade s pravidlami sčítania. Ako potvrdil na porade prítomný Liška, „...*presvědčil se vlastním zkoumáním, že při sčítání lidu nebyl na tamní obyvatelstvo činěn žádný nátlak ve věci národnostní, že se opravdu velkou většinou za Slováky blási a že veliký vzrůst pravosláví nelze vůbec tam pokládati za vzestup národního uvědomění ruského.*“

Liškovú správu spochybnil J. Auerhan, ktorí síce uznal, že na jej základe boli prehodnotené závery a názory štatistického úradu ohľadom rýchleho rastu pravoslávia na východnom Slovensku, ale nesúhlasil s jeho závermi o národnostnej skladbe sninského regiónu. Skonštatoval, že v správe nie je uvedené ako tamojšie obyvateľstvo rozpráva doma v rodine, ale „*zpráva naopak se snaží dokázati, že tamní obyvatelstvo z velké části mluví slovensky ... na mnoha místech zprávy Dra Lišky se příznává, že obyvatelstvo okresu sninského je vlastně ruské.*“ Na toto vyjadrenie hneď reagoval J. Országh, ktorý nepovažoval za nesprávne označovať tamojšie obyvateľstvo ako ruské. Vhodnejšie by bolo podľa neho hovoriť o Rusínoch. „*Tamní obyvatelstvo vůbec nerozumí velkoruský; jeho nářečí je mnohem více podobně slovenštině nežli ruštině.*“ Išlo tak prakticky aj o reakciu na umelo vytvorenú skupinu ruskej národnosti v metodike sčítania z roku 1930. Do tejto skupiny boli zarátavané osoby veľkoruskej, ukrajinskej a karpatoruskej národnosti. J. Auerhan to napokon uznal, hoci tvrdil, že jazykovo patrí karpatoruské nárečie medzi ruské jazyky.

Prítomný dr. Liška však trval na záveroch svojej správy a aj na porade opakovane potvrdil, že sa na mieste presvedčil, „...*že sčítání bylo provedeno po formální stránce*

správne.“ Prešiel údajne 15 dedín a zistil, že miestne obyvateľstvo: „...*se nejen problašuje za Slováky, ale také skutečně slovensky mluví. Konstatuje, že na otázku: „Jste Slovák nebo Rus“; pouze snad v jednom případě obdržel od vesnických lidí odpověď ve prospěch národnosti ruské. Jest pravda, že lid hovoří doma svým domácím nářečím, ale při sčítání lidu se nedá zjistiti, jaká jest vlastně jejich řeč mateřská.*“

Na toto vyjadrenie zareagoval J. Korčák, ktorý označil takto položenú otázku ako nevhodnú. Osobne sa totiž presvedčil, že na priame otázky zvyčajne tamojší obyvatelia odpovedajú až na výnimky vždy v zmysle pýtajúceho sa. Podľa J. Korčáka: „*Jazykový ráz vesnice zjistí se snadno dotazováním nepřímým a také hovorem se ženami, neboť ony nechodí na práci mimo obec a nesnaží se mluvití panský, t.j. slovensky.*“ Otázne je, či skutočne bolo úlohou sčítacieho komisára „nepriamo“ zisťovať národnosť sčítaných osôb a oslovať v tomto ohľade ženy, ktoré „nehovoria panský“. Je zrejmé, že práve v tomto momente nadobúdala diskusia úplne nesprávny smer.

Krajinský prezident J. Országh podľa zápisnice síce „nadobudol pod tlakom argumentov“ dojem, že obyvateľstvo okresu Snina predsa len bolo rusínske. Vyslovil však názor, že národnosť mala ostať na vôli sčítaného a neradiť sa materinskou rečou. Aj z týchto argumentov je teda zrejmé, že vhodnejšie bolo predsa len prijať v prípravnom procese organizovania cenzu oba princípy, teda jednak jazyk, ale aj subjektívny názor a mať takto k dispozícii dve štatistiky. Országh zároveň vyslovil aj obavy, aby sa tieto výsledky nestali politickými argumentmi na zmenšenie územia Slovenska v prospech Podkarpatskej Rusi. Pripomenul, že už po zverejnení prvých výsledkov sčítania 1921 Grigorij Žatkovič, gubernátor Podkarpatskej Rusi, vyjadril názor, že niektoré okresy severovýchodného Slovenska by mali byť pripojené k Podkarpatskej Rusi, keďže tam žije prevažne rusínske obyvateľstvo.⁴⁹

Schôdzu napokon ukončili návrhom štatistického úradu, od ktorého vyšiel návrh ako celý problém definitívne vyriešiť. „*Dr. Korčák sděluje návrh přednosti populačního odboru Dra Boháče: v obci, jež leží těsně při jazykové hranici z r. 1921, ponechají se data z r. 1930 většinou beze změny kdežto ve vnitřním území vyznačí se národnost ruská u těch obyvatelů řeckokatolického vyznání, kteří pocházejí z ryze ruských obcí okresu sninského.*“ Podľa zápisnice napokon s týmto riešením súhlasil aj J. Országh s dôvetkom, že dúfa, že: „...*se v tom bude postupovati opatrně a nepoškodí se příliš zájmy slovenské.*“ Zároveň zdôraznil, aby sa v ďalšom sčítaní ľudu zist'ovala národnosť podľa vôle jednotlivca.

Došlo teda k úprave zistených údajov a dôvodom boli spomínané obavy, aby neboli výsledky interpretované v neprospech celej sčítacej akcie a československej štatistiky. Spomenuté prípady úprav údajov pri maďarskej a ruskej (rusínskej) národnosti majú rozdielny charakter. V prípade maďarskej menšiny využil štatistický úrad legálnu možnosť novej kontroly a revízie a úpravy boli realizované práve na základe nových zrevidovaných výsledkov. Úplne inak to bolo v prípade ruskej

(rusínskej) národnosti v okrese Snina. Tu zjavne došlo len k štatistickej úprave, bez revízneho šetrenia, teda jednoducho k úprave od stola s ceruzkou v ruke, čo dodatočne vykonal štatistický úrad. Navyše mimoriadne problematcky pôsobí A. Boháčov návrh metodiky tejto úpravy, ktorý sa opieral o spojenie národnosti s náboženstvom obyvateľstva. Práve spájanie národnosti s gréckokatolíckym vyznaním bolo predmetom mimoriadne ostrej kritiky už pri predbežnom sčítaní z roku 1919 a pokračovala prakticky aj pri oboch československých sčítania 1921 a 1930. Hlásanie gréckokatolíckych duchovných, aby sa Gréckokatolíci hlásili k Rusínom, resp. že všetci gréckokatolíci sú Rusínmi bolo nepravdivé a považované za nevhodnú a pokutovanú národnostnú agitáciu. Teda, čo za iných okolností práve aj štatistický úrad výrazne kritizoval a odmietal celé medzivojnové obdobie, v tomto konkrétnom prípade pri „korekcii výsledkov“ už problémom nebolo. Okres Snina mal tak oficiálne v roku 1930 napokon z 31 895 československých štátnych príslušníkov 11 388 osôb československej národnosti (35,7 %) a 19 891 ruskej (62,4 %)⁵⁰, teda nie spomenutých 70,1 % Čechoslovákov a 27,9 % Rusov (Rusínov), ktoré boli výsledkom zberu údajov v teréne.⁵¹

Záverom

Z uvedených prípadov úprav národnostnej štatistiky je zrejmé, že výsledky národnostnej skladby na Slovensku za rok 1930 možno chápať len orientačne. Na spomenutých prípadoch je zjavné, že pochybenie nastalo už v prípravnej fáze a následne aj pri sčítacej akcii, na ktoré poukázal svojimi žiadosťami o revízie štatistický úrad. Tým vlastne sám spochybnil kvalitu výsledkov sčítania. Zmeny a úpravy, ktoré boli vykonané na základe revízií štatistického úradu pritom nemuseli zachytiť všetky problematcké miesta. Osobitne stojí úprava ruských (rusínskych) údajov, ktoré boli jednoducho prepísané na základe prihladania k výsledkom predchádzajúceho sčítania z roku 1921 a s pomocou identifikácie osôb cez náboženskú skladbu, teda bez akejkoľvek dodatočnej revízie. Na prípade sninského regiónu je vidieť, že definícia národnosti určite nebola ani jasne formulovaná a už vôbec nie ideálna. V praxi (v teréne) pôsobila pri zápise problematcky a zjavne aj mäťúco. Ak komisári zapisovali len sčítanými osobami nahlasované údaje (tento spôsob jednoducho v teréne prevažoval), existoval vždy priestor aj na prípadnú recesiu, teda uvedenie národnosti podľa vôle, nie materinskej reči. V súčasnosti nemáme prostriedky a možnosti detailných opráv výsledkov sčítaní. Skôr je z hľadiska kritiky prameňa dôležité poukazovať na prípadné prešľapy, ktoré nastali a tých bolo pri každom sčítaní bezpochyby viac.

Československá štatistika oficiálne hodnotila výsledky národnostnej štatistiky

⁵⁰ Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. *Díl I. Růst, koncentrace a hustota obyvateľstva, pohlaví, věkové rozvrstvení, rodinný stav, státní příslušnost, národnost, náboženské vyznání. In: *Československá statistika* sv. 98, Řada VI., sčítání lidu, sešit 7. Praha : SÚS, 1934, s. 36.

⁵¹ NAČR, f. SÚS, škat. 45, sign. č. 4302/II/1932.

⁴⁹ Sčítání lidu v šaryšské župě. In: *Lidové noviny*, 10.5.1921, NAČR, f. MZV-VA, škat. 2329.

1930 v mnohých ohľadoch takmer úplne v súlade so spomenutým návrhom slovenského krajinárskeho úradu. J. Korčák, ktorý pripravil úvodnú štúdiu k výsledkom sčítania ľudu z roku 1930 charakterizoval úbytok podielu maďarskej menšiny na Slovensku ako dôsledok presnejšieho zisťovania domovskej príslušnosti, keď bol vykázaný vyšší počet cudzincov ako v predchádzajúcom sčítaní 1921.⁵² V roku 1930 bolo štatisticky zistených o 68,7% cudzincov maďarskej národnosti viac. Ďalšie zníženie bolo spôsobené v rozdieloch židovskej a cigánskej (rómskej) národnosti, ktorí sa predtým hlásili za Maďarov. V 23 južných okresoch na Slovensku sa zvýšil počet židovského obyvateľstva z 26 640 v roku 1921 na 7 210 v roku 1930. Ešte výraznejšie to bolo pri rómskom obyvateľstve. Cigánsku národnosť si v roku 1930 zapísalo 18 363 obyvateľov týchto regiónov v roku 1930, kým v predchádzajúcom sčítaní ich bolo zapísaných len 3 088 príslušníkov. Celkovo tak úbytok osôb maďarskej národnosti predstavoval štatisticky 15 637 osôb, t.j. 1,98% oproti počtu z cenzu 1921. „Avšak práve tento počet z r. 1920 neodpovedal zcela skutočnosti. Národné vedomí slovenského obyvateľstva nebylo totiž ešte tak pevné, aby sa všeobecne uplatnilo i tam, kde pôsobili vlny hospodárskej prevahy maďarské. Skutočnosť, že v letech 1921–30 sa počet osôb maďarskej národnosti téměř nezmenil, súvisí teda hlavne s postupom slovenského národného vedomí, jež práve na Slovensku bylo vždy nejvíce potlačováno.“⁵³ Problematickou teda ostala len posledne menovaná skupina približne 15 tis. osôb maďarskej národnosti. Ohľadom rusínskeho obyvateľstva špeciálny komentár nebol potrebný, keďže úbytok Rusínov na Slovensku bol len z pohľadu podielu, keď klesol podiel tejto menšiny z 2,9% (1921) na 2,8% (1930) medzi československými príslušníkmi. V absolútnych počtoch stúpol počet tejto menšiny z 85 628 (1921) na 91 079 (1930).⁵⁴

Záverom možno skonštatovať, že s národnostnou štatistikou je potrebné pracovať opatrnejšie. Pre demografiu a hodnotenie populačného vývoja však nemáme pre staršie obdobie k dispozícii iné relevantné údaje a neostáva nám teda iné ako použiť oficiálne publikované výsledky, hoci za nimi môžu stáť aj vyššie opísané problémy.

Zoznam prameňov a literatúry

Archívne pramene

Národní archiv České republiky v Prahe

- f. Ministerstvo zahraničních věcí – výstřížkový archiv, 1916 – 1944

⁵² KORČÁK, Jaromír. Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930 : Textová část. In: *Československá statistika* sv. 98, Řada VI., sčítání lidu, sešit 7). Praha : SÚS, 1934, s. 45*-46*.

⁵³ Tamže, s. 46*.

⁵⁴ Tamže.

- f. Ministerstvo vnitra – Stará registratura, 1918 – 1938
- f. Státní úřad statistický, (1916) 1919 – 1946 (1950)

Literatúra

- BOHÁČ, Antonín (1928). Český útok na naše sčítání lidu. In: *Lidové noviny*, 12. júla 1928.
- BOHÁČ, Antonín (1930). *Národnost a sčítání lidu (K Rádlovu sociologickému rozboru naší národnostní statistiky)*. Praha.
- BOHÁČ, Antonín (1931). Národnost při druhém sčítání. In: *Statistický obzor*, roč. XII. Praha : SÚS, s. 14-30.
- BOHÁČ, Antonín (1929). Naše národnostní statistika a prof. Rádl. In: *Lidové noviny*, č. 332, 3.6.1929
- CZAMBEL, Samuel (1906). *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*. 1. čiastka: Východoslovenské nárečie. Martin.
- HOLEC, Roman (2010). Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii. In: *Historický časopis*, roč. 58, 2, s. 291-312.
- KORČÁK, Jaromír (1934). Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930 : Textová část. In: *Československá statistika* sv. 98, Řada VI., sčítání lidu, sešit 7). Praha : SÚS, s. 9*-55*.
- Maďari a sčítání lidu : Szüllö ohlašuje stížnost ke Společnosti národů. In: *Lidové noviny*, 31. decembra 1930.
- MRÁZ, Josef (1921). O předběžném sčítání lidu na Slovensku roku 1919. In: *Československý statistický věstník*. ročník II, sešit 1.-2., prosinec 1920 a ročník II. únor 1921, sešit 3., s. 123.
- RÁDL, Emanuel (1929). *Národnost jako vědecký problém*. Praha : O. Girgal, 1929.
- Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. *Díl I. Růst, koncentrace a hustota obyvateľstva, pohlaví, věkové rozvrstvení, rodinný stav, státní příslušnost, národnost, náboženské vyznání. In: *Československá statistika* sv. 98, Řada VI., sčítání lidu, sešit 7). Praha : SÚS, 1934.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol (2016). Obraz rómskej populácie v Uhorsku na konci 19. storočia. In: *Historický časopis*, roč. 64, 2, s. 267-297.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol (2016). Rómovia na Slovensku podľa súpisu z roku. In: *Historická demografie*, roč. 40, č. 1, s. 93-112.
- THIRRING, Gusztáv (1938). *Magyarország népeisége II. József korában*. Budapest : MTA, 1938.
- TIŠLIAR, Pavol – JANAS, Karol (2007). K vývoju rómskej populácie v Uhorsku a na Slovensku do roku 1921. In: *Bulletin Muzea romské kultury* 16. - Brno : Muzeum romské kultury, s. 125-126.
- TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav (2022). *Malé dejiny veľkých akcií : Sčítania ľudu a súpisové akcie na Slovensku v rokoch 1919 – 1950*. Trnava : UCM.

- TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav (2017). Premeny vybraných charakteristík obyvateľstva Slovenska v 18. – 1. pol. 20. storočia. Bratislava : Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska.
- TIŠLIAR, Pavol (2015). K percepciám národnosti a jazyka pri sčítaniach ľudu 1919-1930 na Slovensku. In: *Populačné štúdie Slovenska* 5. Bratislava : MKD, s. 63-87.
- TIŠLIAR, Pavol (2007). *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919 : Príspevok k populačným dejinám Slovenska*. Bratislava : STATIS.
- VANEK, Peter (2022). Definícia ekonomického cyklu a vybraných základných makroekonomických pojmov „včera a dnes“ - aplikácia na hospodársky vývoj medzivojnového Československa. In: *Opus reticulatum*. Bratislava : Stimul, s. 71-82.
- VANEK, Peter (2021). Hospodársky vývoj v Československu počas veľkej hospodárskej krízy s dôrazom na chemický priemysel na príklade vybraných makroekonomických ukazovateľov. In: *Historické rozhlady*. Bratislava : Stimul, s. 225-243.
- VANEK, Peter (2021). Nezamestnanosť v Československej republike v rokoch 1929 až 1936 s dôrazom na chemický priemysel. In: *Populačné štúdie Slovenska* 14. Trnava : Filozofická fakulta, s. 53-66.

Právne pramene

- Krajinský vestník pre Slovensko*, roč. III. 1930.
- Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*, 1918 – 1930.
- Věstník Ministerstva vnitra republiky Československé*, roč. XI. Praha : Rolnická tiskárna, 1929.

K niektorým aspektom migrácie Slovákov v Maďarsku od druhej polovice 20. storočia po súčasnosť (na príklade obce Mlynky)

Michaela Grznárová

Mgr. Michaela Grznárová
University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and non-European Studies
Nám. J. Herdu 2
917 01 Trnava
Slovakia
e-mail: grznarova2@ucm.sk
<https://orcid.org/0000-0001-5644-3036>

Populačné štúdie Slovenska 16:1:41-52

On some aspects of the migration of Slovaks in Hungary from the second half of the 20th century to the present day (on the example of the village of Mlynky)

From the earliest stages of settlement to the present day, the history of the settlement of Europe is linked to numerous migrations and colonizations. The ethnogenesis of Slovaks and their descendants, who, for various reasons, moved from the territory of the mother state and settled in the world can be traced in time, according to the causes of the eviction and by the place, area or country where they emigrated. Slovaks living abroad, who, for various reasons and causes, found themselves outside the territory of their mother state, are part of the Slovak nation. When researching ethnic minorities, it is necessary to take into account the fact of the intersection of the cultures of the minority community with the majority population, which is ubiquitous among Slovaks living outside the borders of Slovakia. The paper presents a short probe into some aspects of the migration of Slovaks in Hungary (on the example of Slovaks living in the Hungarian village of Mlynky) in the period from the 2nd half of the 20th century to the present day.

Keywords: Slovaks in Hungary, Mlynky, migration, re-emigration

Úvod

Predložený príspevok prináša sondu k niektorým aspektom migrácie Slovákov v Maďarsku v období od druhej polovice 20. storočia po súčasnosť v konkrétnej lokalite – v obci Mlynky.¹ Podľa doterajších výskumov je zrejmé, že nie všetci

¹ Príspevok je výsledkom krátkodobého výskumu, ktorý bol súčasťou 37. interdisciplinárneho výskumného tábora VÚSM (Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku) organizovaného v lete 2022. Táto práca bola tiež podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-20-0263 s názvom *Aktuálne kultúrotrnorné, identifikačné a revitalizačné procesy v prostredí etnických minorít: Slováci v Argentíne a Kanade*, v rámci ktorého sme sa snažili sledovať vyst'ahovalectvo Slovákov (žijúcich v Mlynkoch) do týchto zámorských krajín.